

УДК 304.44.000.141

ФІЛОСОФІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПОСТУП СВИТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПАРАДИГМ

Анотація.. Стаття присвячена аналізу основних світоглядно-методологічних парадигм соціальної роботи як основи плюралізму її філософських стратегій.

Ключові слова: філософія, соціальна робота, світоглядно-методологічні парадигми, антропоцентризм, плюралізм.

Актуальність теми визначається складною загальносвітовою ситуацією, викликаною негативними наслідками науково-технічного прогресу – тероризмом, війнами, руйнуванням природи і культури. Нові реалії буття людини у світі спричинили ускладнення суспільних процесів, радикальну зміну способів людської життєдіяльності, що викликало необхідність вироблення нових концептуальних підходів до проблем адаптації людини в суспільстві, гуманізації її соціального буття. Включення людини в повноцінне життя стало основним завданням соціальної роботи, яка в сучасних умовах постала перед потребою формування нових світоглядних та методологічних орієнтирів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми світоглядно-методологічної орієнтації соціальної роботи, специфіка основних парадигм допомоги, сучасні тенденції у сфері соціального пізнання та новітні досягнення в теорії і практиці соціальної роботи досліджуються такими вітчизняними вченими, як В.Андрущенко, В.Бех, Е.Герасимова, І.Грига, М.Лукашевич, І.Мигович, Д.Полтавець, Т.Семигіна. До теоретиків російської школи соціальної роботи належать С.Белічев, В.Бочаров, С.Григор'єва, І.Зимня, В.Мітрохін, П.Павленок, М.Фірсов, Є. Холостова, Б.Шапіро, В.Ярська та інші.

Водночас сутність та специфіка філософсько-методологічних парадигм поступу соціальної роботи, як основ і витоків плюралізму світоглядно-філософських стратегій соціальної роботи залишаються малодослідженими.

Постановка завдання. Проаналізувати поступ основних світоглядно-методологічних парадигм соціальної роботи, виявити особливості систем ідей та моделей взаємодопомоги, які у своїй сукупності утворювали парадигми соціальної роботи на тому чи іншому етапі її становлення.

Основна частина. Суспільні перетворення в Україні пострадянської доби супроводжуються численними проблемами, зумовленими трансформацією структури суспільства, зміною соціальних стандартів, норм, ідеології, переглядом духовних орієнтирів. Це викликало потребу у конституюванні соціальної роботи – спеціалізованого виду діяльності, спрямованого на пошук стратегій співпраці та взаємної підтримки людей у суспільстві, шляхів сприяння людині з метою її соціокультурного та матеріального життєзабезпечення, вироблення у неї техніки подолання труднощів і навичок самодопомоги, розв'язання її соціальних проблем.

Розбудова українського суспільства на засадах загальнолюдських цінностей вимагає ґрунтовної рефлексії над суттю соціальних проблем та способами їх вирішення, пошуків нових стратегій соціальної політики держави у контексті її загальноєвропейської інтеграції. В умовах, коли випробовуються нові технології та методики соціального захисту, тривають пошуки шляхів реалізації ефективної соціальної політики суттєвої ваги набуває звернення до граничних універсальних основ культури, глобальних проблем екології, стратегії порятунку. Тому нині філософія не лише не втрачає своєї актуальності, а навпаки, починає відігравати все вагомішу роль у науці й суспільній практиці.

Сучасна структура філософського знання визначається сферами діяльності, що осмислюються людиною. Поява нових професій, видів і сфер людської діяльності сприяє народженню таких галузей філософського знання, які започатковують нову практичну філософію, продукують

ефективні світоглядно-методологічні стратегії та орієнтири нової діяльності. Як відносно самостійні галузі філософського знання в сучасних умовах сформувались філософія техніки, філософія науки, філософія культури, філософія права, філософія економіки, філософія управління та ін.

Соціальна робота, як нова сфера соціальної практики й академічна дисципліна спрямована на забезпечення виживання людини, вирішення питань її адаптації у суспільстві. Відтак в тісній взаємодії з філософією вона звертається до проблеми людини, її світобуття та світовідношення, проблем суспільних перетворень, питань суспільної моралі, професійної етики. Філософія соціальної роботи – відносно нова галузь філософського знання, яка охоплює сукупність онтологічних питань соціальної роботи, таких як сутність, зміст, характер, цілі, принципи і технології здійснення підтримки індивідів, груп, спільнот, надання допомоги для відновлення їх здатності до соціального функціонування, гармонізація системи суспільних відносин в цілому. Метою філософії соціальної роботи є вивчення методологічних та світоглядних засад соціальних проблем суспільства та практичної діяльності, пов'язаної з подоланням цих проблем для протидії факторам соціального виключення людини і забезпечення її самоутвердження й повноцінного життя.

Центральною проблемою соціальної роботи, яка розгортається серед людей, є людина та проблемність її екзистенційного й суспільно-практичного становища. Тому філософія соціальної роботи робить наголос на антропологічно-гуманітарних темах, що виявляється у визнанні пріоритету людини, як основостворчого світового чинника. Функціонуючи в різних суспільно-історичних та національно-культурних контекстах, філософія залишається передусім вченням про мудрість, основний спектр проблем якого торкається людини, людства, людяності. Тому результатом філософського осмислення світу є образ світу, як сфери людського буття. Таку принципову людиновимірність світу влучно підкреслив Володимир

Винниченко, який міркуючи над проблемами світорозуміння дійшов висновку: «Щоб я не знайшов, усе буде тільки людське, тільки людським розумом я можу оцінити його, бо інших засобів оцінки я не маю і не можу мати, поки я є людина» [1, 323].

Таким чином предмет філософії соціальної роботи становлять межові ситуації людської життєдіяльності, архетипи світовідношення та життєбудівництва, загальні принципи стратегії порятунку людини. Погранична ситуація здійснює «вихід» людини за межі повсякденного світу, виявляє глибину і значимість екзистенціального спілкування з іншим. Від того як людина розв'яже дану ситуацію, залежатиме чи набуде вона здатності включитися в ефективне соціальне функціонування. Тобто філософська рефлексія необхідна у тих випадках, коли з одного боку, загострюються індивідуальні смисложиттєві питання, а з іншого – виникає необхідність звернення до граничних універсальних основ культури, глобальних проблем екології, стратегії порятунку. Філософія соціальної роботи стає системою філософських ідей про людину, що страждає та її життєвий світ. При цьому філософія дає розуміння сенсу, унікальності та призначення людського життя, допомагає людині розкривати її сутнісні сили.

Разом з тим у центрі філософії соціальної роботи – людина незахищена, маргінальна, така, що перебуває в зоні ризику. Філософію цікавить проблеми сутності людини, природи і сенсу її буття, свободи і міри відповідальності перед собою та іншими, способи ефективного влаштування нею свого життя, суть добра і зла, життя та смерті, щастя й страждань. Вирішення цих проблем має суттєве методологічне значення для орієнтації соціальної роботи як специфічного виду фахової діяльності, забезпечує звернення до ціннісного виміру суспільного життя, дає змогу визначити пріоритети практичної діяльності соціального працівника.

Розглядає філософія соціальної роботи також вплив на особистість соціального оточення, поєднання в людині біологічного і соціокультурного. Соціокультурна невизначеність людини здатна стати причиною її

неефективного функціонування в суспільстві, а незадовільне оволодіння соціокультурними знаннями і навиками може обумовити в подальшому загострення негативних якостей людської особистості – байдужості, агресивності, тривожності, замкненості.

Велике значення для включення людини в соціальний простір має вирішення питання про її світовий статус. Це впливає на усвідомлення людиною своєї самості, місця і ролі у світі, цілей та мети свого існування. Самоусвідомлення забезпечує самоконтроль, соціальну адекватність людини, здатність нести відповідальність за себе та інших та робити вибір у непростих життєвих ситуаціях.

Проблеми, з якими доводиться стикатися соціальному працівникові, вимагають інтеграції знань про людину, суспільство, культуру в єдину картину. Функцію інтегрування, синтезу знань про людину виконує філософія соціальної роботи. Вона стає системою філософських ідей про людину, що потребує покращення соціального самопочуття, поліпшення умов свого життя. У загальному плані предметом дослідження філософії соціальної роботи є світоглядно-методологічні засади допомоги і взаємодопомоги у суспільстві, тобто світоглядні, духовні, аксіологічні, морально-етичні основи соціальної роботи та її значення в суспільному поступі.

Зміст філософії соціальної роботи змінюється залежно від часу та соціокультурного контексту. Філософське осмислення ключових питань взаємодопомоги, підтримки тісно пов'язане з історичною епохою, національною культурою та конкретною особистістю. Для розуміння сутності філософії соціальної роботи важливе значення має термін «парадигма», який може використовуватись як стосовно наукового пізнання, так і стосовно конкретної практичної діяльності людей, в тому числі, й соціально-благодійницької. Як відомо, Т.Кун парадигмою назвав «загальновизнані наукові досягнення, які на протязі певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх рішень» [3, 11].

Під парадигмою соціальної роботи доцільно розуміти систему ідей, моделей допомоги та взаємодопомоги, що сформувались на тому чи іншому етапі історичного поступу суспільства. В залежності від культурно-історичних умов їх формування, міри взаємодії з іншими суспільними явищами та феноменами вітчизняні фахівці з теорії соціальної роботи розрізняють гуманістично-екзистенційну, позитивістську, конфесійну, професійну, громадсько-державну та ін. парадигми соціальної роботи [6, 68].

Виявлення основних парадигм світорозуміння та соціальної роботи передбачає урахування специфіки філософії як різнопланової творчої діяльності, що функціонує як теоретичний аналог і методологія відповідного способу суспільно-історичного та національно-культурного буття людей. Основною метою філософії є вирішення питань світосприйняття, світорозуміння та світовідношення. Водночас відповіді на важливі світоглядні питання мають свої відмінності в різних національних культурах, що зумовлено геополітичним становищем народу, природно-кліматичним довкіллям його буття, історичними особливостями життєтворчості тощо.

Крім національних, існують також формально-теоретичні парадигми, які набувають форми методологічних стратегій, сприяють формуванню образу світу і людини, утворенню й поширенню цінностей та орієнтацій соціальної роботи. Так, залежно від способу осмислення начала світу і статусу людини у світі у філософії формуються три основні парадигми світорозуміння: антропоморфна, наукова та антропоцентрична. Їх витоки містяться у міфології, але на сьогоднішній день вони мають самостійний смисл і задають кут тлумачення соціальних явищ та процесів.

Скажімо, феномен «якості життя», з яким зустрічається соціальний працівник, може бути розглянутий в контексті антропоморфної, наукової та антропоцентричної парадигм світорозуміння. З позицій антропоморфної парадигми даний феномен може бути описаний за допомогою таких понять як «віра», «просвітління», «гріх», «поко́ра», «божа воля», «любов до ближнього» і т.д. В контексті наукової парадигми «якість життя» людини

описується на основі загальноновизнаних світовою спільнотою методик (ООН, ЮНЕСКО, національних та ін.), які базуються на врахуванні показників прибутків, витрат, тривалості життя, рівня освіти й т.д. Поширеною є практика на підставі складних розрахунків виводити індекси рівня та якості життя. Аналіз феномену «якість життя» людини у світлі антропоцентричної парадигми сприймається й описується по-іншому, за допомогою таких філософських категорій, як «існування» та «життя», «сенс життя», «буття» й «щастя», «потреби» й «цінності», «егоїзм» й «альтруїзм» тощо.

Розглянемо основні світоглядно-методологічні парадигми світорозуміння та соціальної роботи докладніше. Особливістю антропоморфної парадигми є те, що у її межах все існуюче у світі уподібнюється людині і формам людського життя. Така парадигма розуміння світу властива переважно релігії, у лоні якої виробилось уявлення про існування світу та людини внаслідок акту творіння, здійсненого позасвітовим началом – Богом. Людське життя в її контексті розглядається напередвизначеним, детермінованим волею Абсолюту. Людина сприймається як довершене творіння Боже, яке водночас уражене гріховністю, недосконалістю. Тому людська природа потребує «виправлення», в т.ч. і завдяки втручанню ззовні, «зверхньому» керівництву.

Сама ідея соціальної роботи тісно пов'язана із антропоморфною парадигмою світорозуміння, зокрема – з ідеєю вічності життя. Соціальна робота починалася у формі синкретизму гуманного (суто людського) і сакрального (містико-релігійного) ставлення до людей та довкілля і сформувалась з часом як система гуманітарних послуг тим, хто їх потребує.

Так, першими соціальними працівниками на початку життя людства стали жерці, друїди, халдеї – ті члени спільноти, які володіли методикою впливу на інших людей з метою забезпечення їх присутності у певному соціумі. Прикладом поєднання гуманного і сакрального в Середньовічній Європі були такі форми співжиття, як монастирі та братства. До їх функцій належав збір коштів на потреби прихожан, надання освіти та роботи,

матеріальна допомога нужденним. Зокрема, в Україні братства брали активну участь у вирішенні багатьох соціальних проблем своїх членів і тогочасного українського суспільства: «благодійність була одним з головних завдань діяльності братств...Особливу опіку свою братства звертали на бідних, старих, немічних, хворих, удів, сиріт, ув'язнених, і подорожніх, допомагаючи в міру своєї можливості» [4, 128].

У межах антропоморфної парадигми соціальна робота розгорталась в контексті принципів християнського гуманізму, ключовою особливістю якого було поєднання ідеї людинолюбства з теоцентризмом. З таких позицій будь-який гуманізм є недосконалим, адже йде від гріховної людини, чия богоподібність уражена пристрастями. Тому справжніми вважались боголюдяність та теогуманізм до яких має прагнути людина, пізнаючи Бога.

Ще однією ключовою ідеєю, котру не можна залишати поза увагою аналізуючи підхід до доброчинності та милосердя в контексті антропоморфної парадигми світорозуміння, є ідея «страху Божого». Людина, вважалось, має чинити добрі справи через страх перед Божим гнівом та покаранням. Страх повинен існувати в серці віруючої людини, як у сакральному тілесному центрі, завдяки якому вона прилучається до позаземного. Одне з центральних місць цій ідеї відводили давньоруські мислителі, розглядаючи «страх Божий» як «внутрішній регулятив дії, місток між ставленням до Бога та практичною діяльністю» [2, 202]. Тим самим у вітчизняній традиції започатковується тенденція кордоцентризму, що нерозривно пов'язана з ідеєю доброчинності в Україні.

Слід зауважити, що аналіз антропоморфної парадигми світорозуміння для сучасного соціального працівника має важливе пізнавальне та професійно-функціональне значення. Нині поширеною в суспільстві є думка про те, що соціальна робота – це сучасний варіант релігійної благодійності, яка своїм корінням сягає середньовіччя. Проте такий підхід до розуміння суті соціальної роботи є хибним, оскільки спільною для соціальної роботи та релігії є лише їх орієнтація на альтруїзм, а цілі, методи, структура у них різні.

Водночас нерідко соціальна робота розгортається у релігійному середовищі, а її об'єкти є носіями релігійного світогляду. Тому соціальний працівник має враховувати специфіку віри, як багатогранного соціального феномену. Зокрема, слід пам'ятати про те, що релігійна віра завжди емоційно забарвлена, супроводжується благоговінням і любов'ю до Бога, страхом перед його гнівом, сподіванням на його милосердя та співчуття. Усвідомлення причетності до вищої духовної сутності допомагає людині, яка страждає, відновити свої сили, осмислити своє призначення у світі, віднайти сенс свого життя. Проте містико-іраціональна складова світогляду релігійної людини може й завадити людині, що потрапила в складні життєві обставини повірити у власні сили, в рідних і близьких, спонукатиме сліпо покластися на присуд (долю).

Наукова парадигма світорозуміння цілком протилежна антропоморфній, оскільки вона розглядає все існуюче у світі – людину, суспільство, національні спільноти – як «речі» серед інших речей світу. Вихідним пунктом наукового пізнання є факти, отримані в процесі спостережень, експериментів, які виражають якісні й кількісні характеристики об'єктів, явищ, процесів.

На перший план в контексті такого світорозуміння виходить чітка логіка фактів, об'єктивність знання, точність висновків, встановлення істини тощо. Розробка питань світорозуміння і світовідношення в такому разі здійснюється наукою, яка розглядає світ як сукупність речей, їх видів, частин, елементів та взаємодій між ними. Людина та її суспільне буття аналізуються в основному завдяки екстраполяції в царину пізнання природничих методів та теорій. Так, Г.Спенсер був переконаний в ефективності екстраполяції природничих уявлень про речі, організми та їхні закони на тлумачення соціальних подій [7, 24]. Перегляд теологічно-провіденційної інтерпретації соціогенезу вчений пов'язував із застосуванням гіпотези змін, припустивши, що «на протязі мільйонів років клітинка може дати початок людському роду» [7, 21].

Наукова методологія пізнання і формування науково-раціональної картини світу широко застосовується в соціальній сфері, в тому числі і в практичній соціальній роботі. Водночас особливість наукової парадигми розуміння світу полягає в потребі визнання певної первісної конкретної реальності (типу першотуманність, першовибух, першомавпа тощо). Світові координати мисляться в цьому разі незалежними від людини, пов'язаними із об'єктивними зовнішніми законами. В цьому сенсі наукова парадигма подібна до релігійної, оскільки з центру світобуття виключає людину.

Порівняно з двома попередніми, суттєву специфіку має антропоцентрична парадигма світорозуміння, яка властива, насамперед, філософії. В її межах світ розуміється як сфера співбуття та життєдіяльності людей, які пристосовують речі відповідно до своїх потреб, «означають» їх, встановлюють їх місце, час, функції у світопросторі. Антропоцентричний світ – це дійсний світ людського існування, олюднений світ культури. На відміну від релігії чи науки тільки філософія центром світобуття вважає людину. Людина вибудовує свій світ не самотньо, а в громаді, адже осмислює, переживає, пізнає все те, що важливе не лише для неї особисто, а й для інших людей, для всієї громади. Приналежність людини до певної громади означає засвоєння нею відповідних архетипів світорозуміння, певного світогляду та філософії. «Сучасну громаду – зазначає Т.Семигіна – розглядають не тільки як систему владних стосунків, а й як ідеальну конструкцію, символ, що втілює уявлення людей про певні форми соціального життя» [5, 13].

Основні парадигми світорозуміння, зазвичай, не існують у чистому вигляді. Їх вибір важливий як для орієнтації особистого і громадського життя людини, так і для визначення світоглядно-методологічної позиції соціального працівника. Детермінуюча роль світоглядно-методологічних парадигм виявляється в альтернативності тлумачення соціальної роботи. Ця альтернативність опосередковується множинністю організації суспільного буття людей та плюральністю соціальних стратегій і методик. Водночас

попри те, що методики роботи та результативність їх використання не можуть бути однаковими, соціальна робота у філософському плані не може бути свавільною, хаотичною.

Філософська орієнтація соціальної роботи, таким чином, зумовлюється поступом основних світоглядно-методологічних парадигм. Методологічно соціальна робота може трактуватися в різних контекстах, проте суттєвий теоретико-практичний потенціал, на наш погляд, має філософська стратегія соціальної роботи, пов'язана з антропоцентризмом (людиномірністю світу). Антропоцентричний підхід до організації і побудови теоретичної та практичної діяльності соціального працівника змістить акценти на врахування плюралістичності світобуття, дозволить виробити ефективні моделі взаємодії соціального працівника з клієнтом.

Література:

1. Винниченко, В. Щоденник [Текст]: 1911-1920 / В.Винниченко; ред. Г. Костюка. – Едмонтон – Нью-Йорк: Вид-во Канадського ін-ту укр. студій, 1980. – Т. 1. – 499 с.
2. Давньоруські любомудри [Текст] / В.Горський, Ю.Завгородній, О.Киричок. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – 304 с.
3. Кун, Т. Структура научних революцій. [Текст] / Т.Кун; пер. М.Налетова. – М. – Прогресс, 1977. – 300 с.
4. Огієнко, І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви [Текст]: у 2 т. / І.Огієнко. – К.: Україна, 1993. – 284 с.
5. Семигіна, Т. Робота в громаді: практика й політика [Текст] / Т.Семигіна. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 180 с.
6. Соціальна робота [Текст]: навч. посібник / В.П.Андрущенко, В.П.Бех, М.П.Лукашевич та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – Кн. II. – 440 с.
7. Спенсер, Г. Опыты научные, политические и философские [Текст] / Г.Спенсер; ред. Н.Рубакин. – Минск: Современный литератор. – 1998. – 1408с.

Наталия Шакун

Философия социальной работы: становление мировоззренческо-методологических парадигм

Аннотация Статья посвящена анализу основных мировоззренческо-методологических парадигм социальной работы как основы плюрализма ее философских стратегий.

Ключевые слова: философия, социальная работа, мировоззренческо-методологические парадигмы, плюрализм.

Nataliya Shakun

Philosophy of social work: outlook and methodological paradigms

Annotation. The article is dedicated to the analysis of the main outlook and methodological paradigms of social work as the basis of pluralism of its philosophic strategies.

Key words: philosophy, social work, outlook and methodological paradigms, anthropocentrism, pluralism.